

ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΕΙΣΑΓΓΕΛΕΑ

JEAN MISCHO

της 23ης Απριλίου 1991 *

*Κύριε Πρόεδρε,
Κύριοι δικαστές,*

ότι ελήφθησαν υπόψη τα τρία συντηρούμενα τέκνα της. Τον Ιούνιο του 1988 έγινε και τρίτη προσαρμογή.

1. Το προδικαστικό ερώτημα που αποτελεί το αντικείμενο των σημερινών μου προτάσεων έχει υποβληθεί από το High Court της Ιρλανδίας στο πλαίσιο διαφοράς που προκλήθηκε λόγω της μη μεταφοράς στο εσωτερικό δίκαιο από την Ιρλανδία, εντός των ταχθεισών ημερομηνιών, της οδηγίας 79/7/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 19ης Δεκεμβρίου 1978, περί της προοδευτικής εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχειρίσεως μεταξύ ανδρών και γυναικών σε θέματα κοινωνικής ασφαλίσεως¹, η οποία, ενώ έπρεπε να έχει μεταφερθεί, το αργότερο, στις 23 Δεκεμβρίου 1984, μεταφέρθηκε με τον Social Welfare Act της 16ης Ιουλίου 1985. Ωστόσο, οι διατάξεις της οδηγίας αυτής δεν τέθηκαν σε ισχύ παρά, κατά διάφορες ημερομηνίες, εντός του 1986.

3. Όπως προκύπτει, η Emmott αγνοούσε την ύπαρξη της οδηγίας έως ότου πληροφορήθηκε, από τον τύπο, την έναρξη ισχύος της ιρλανδικής νομοθεσίας που θεσπίστηκε για τη μεταφορά της οδηγίας αυτής στο εσωτερικό δίκαιο.

4. Ωστόσο, μόνο μετά την έκδοση της αποφάσεως του Δικαστηρίου McDermott και Cotter της 24ης Μαρτίου 1987² (στο εξής: απόφαση McDermott και Cotter I) φαίνεται ότι η αιτούσα συνειδητοποίησε ότι η οδηγία της είχε απονεμίσει δικαίωμα για ίση μεταχείριση το οποίο μπορούσε να έχει ασκήσει από τις 23 Δεκεμβρίου 1984. Μερικές ημέρες ύστερα από την απόφαση αυτή η Emmott απευθύνθηκε εγγράφως στον Minister for Social Welfare ζητώντας να τύχουν επ' αυτής εφαρμογής, από τις 23 Δεκεμβρίου 1984, οι διατάξεις της οδηγίας. Οι ιρλανδικές αρχές απάντησαν ότι για όσον χρόνο το High Court δεν επέλυσε το ζήτημα της αναδρομικής καταβολής, από τις 23 Δεκεμβρίου 1984, των παροχών στην υπόθεση McDermott και Cotter, καμιά απόφαση δεν μπορούσε να ληφθεί όσον αφορά την περίπτωση της· ταυτόχρονα οι εν λόγω αρχές άφησαν να εννοηθεί ότι το αίτημά της θα εξετάζοταν ευθύς μετά την επίλυση της εκκρεμούς διαφοράς.

2. Η Emmott, αιτούσα-ενάγουσα της κύριας δίκης, είναι έγγαμη και λαμβάνει από τον Δεκέμβριο του 1983 παροχή λόγω αναπηρίας δυνάμει της ιρλανδικής νομοθεσίας περί κοινωνικής ασφαλίσεως. Μέχρι τις 18 Μαΐου 1986 η Emmott ελάμβανε την παροχή αυτή με τον μειωμένο συντελεστή που ίσχυε κατά τον χρόνο εκείνο για όλες τις έγγαμες γυναίκες. Η πρώτη προσαρμογή της παροχής αυτής βάσει της νέας νομοθεσίας, που θεσπίστηκε για την εφαρμογή της οδηγίας, έγινε στις 19 Μαΐου 1986· από την ημερομηνία εκείνη, η Emmott ελάμβανε παροχή λόγω αναπηρίας με τον συντελεστή που ίσχυε για έγγαμο άνδρα μη συντηρούντα ούτε ενήλικο ούτε τέκνο. Από τις 17 Νοεμβρίου 1986 η παροχή αυξήθηκε λόγω του

5. Τον Ιανουάριο του 1988 η αιτούσα προσέφυγε τελικώς σε δικηγόρους οι οποίοι πέτυχαν, τον Ιούλιο, την παροχή αδείας για την ενώπιον του High Court άσκηση, υπό την

* Γλώσσα του πρωτοτύπου: η γαλλική.

1 — ΕΕ ειδ. έκδ. 05/003, σ. 160.

2 — Απόφαση της 24ης Μαρτίου 1987, 286/85, McDermott και Cotter κατά Minister for Social Welfare και Attorney General (Συλλογή 1987, σ. 1453).

επιφύλαξη του δικαιώματος των καθών να προβάλλουν τη μη τήρηση των οικονομικών προθεσμιών, ένδικης προσφυγής. Καθώς οι καθών έκαναν χρήση της δυνατότητας αυτής, το εθνικό δικαστήριο υπέβαλε το εξής προδικαστικό ερώτημα:

« Πρέπει η απόφαση του Δικαστηρίου της 24ης Μαρτίου 1987 στην υπόθεση 286/85, *Norah McDermott και Ann Cotter κατά The Minister for Social Welfare and Attorney General* (Συλλογή 1987, σ. 1453), με την οποία το Δικαστήριο, κρίνοντας επί προδικαστικών ερωτημάτων που του είχαν υποβληθεί, σύμφωνα με το άρθρο 177 της Συνθήκης ΕΟΚ, από το High Court ως προς την ερμηνεία των διατάξεων του άρθρου 4, παράγραφος 1, της οδηγίας του Συμβουλίου 79/7/ΕΟΚ της 19ης Δεκεμβρίου 1978, αποφάνθηκε ότι:

“ 1) Σε περίπτωση που δεν έχουν εκδοθεί εκτελεστικά μέτρα της οδηγίας 79/7/ΕΟΚ της 19ης Δεκεμβρίου 1978, μπορεί, από τις 23 Δεκεμβρίου 1984, να γίνεται επίκληση του άρθρου 4, παράγραφος 1, που απαγορεύει κάθε διάκριση βασιζόμενη στο φύλο σε θέματα κοινωνικής ασφαλίσεως, για να ματαιώνεται η εφαρμογή κάθε διατάξεως εθνικού δικαίου που δεν είναι σύμφωνη προς το εν λόγω άρθρο.

2) Ελλείψει εκτελεστικών μέτρων του άρθρου 4, παράγραφος 1, της οδηγίας, οι γυναίκες δικαιούνται να υπάγονται στο ίδιο καθεστώς με τους άνδρες που βρίσκονται στην ίδια κατάσταση, καθεστώς που, ενόσω δεν έχουν εκδοθεί εκτελεστικά μέτρα της οδηγίας αυτής, εξακολουθεί να παραμένει το μόνο ισχύον σύστημα αναφοράς.”,

να ερμηνευθεί υπό την έννοια ότι, σε περίπτωση υποβολής ενώπιον εθνικού δικαστηρίου αιτήματος, στηριζόμενου στο άρθρο 4, παράγραφος 1, της εν λόγω οδηγίας, εκ μέρους εγγάμου γυναικός για ίση μεταχείριση και καταβολή αποζημιώσεως, λόγω προβαλλο-

μένης δυσμενούς διακρίσεως την οποία η εν λόγω γυναίκα υπέστη διότι δεν εφαρμόστηκαν επ’ αυτής οι κανόνες που ισχύουν για τους ευρισκομένους στην ίδια κατάσταση άνδρες, αντίκειται προς τις γενικές αρχές του κοινοτικού δικαίου το ότι οι αρμόδιες αρχές του κράτους μέλους στηρίχθηκαν σε κανόνες του εθνικού τους δικονομικού δικαίου, ειδικότερα στους σχετικούς με προθεσμίες κανόνες, προκειμένου να ζητήσουν την απόρριψη του αιτήματος αυτού ώστε να μειωθεί το ποσό της ή ουδόλως να επιδικασθεί τέτοια αποζημίωση; »

6. Ορθώς η Επιτροπή παρατηρεί ότι η απάντηση στο υποβληθέν ερώτημα δεν πρέπει να αναζητηθεί στην ερμηνεία της προαναφερθείσας αποφάσεως. Πράγματι, η απόφαση αυτή αφορά το απονεμηθέν δικαίωμα αυτό καθαυτό και όχι το ζήτημα αν ένα κράτος μέλος μπορεί να στηριχθεί σε εθνικό δικονομικό κανόνα, συγκεκριμένα κανόνα περί προθεσμιών, προκειμένου να αποφύγει την ικανοποίηση αιτήματος στηριζόμενου στο κοινοτικό δίκαιο, πράγμα που αποτελεί και το τεθέν στην υπό κρίση υπόθεση πρόβλημα.

7. Δεν αμφισβητείται μεταξύ των διαδίκων ότι ο επίμαχος εν προκειμένω εθνικός κανόνας είναι το Order 84, Rule 21 (1) των Rules of the Superior Courts του 1986 που διέπει την πρακτική και τις διαδικασίες ενώπιον του High Court και του Supreme Court της Ιρλανδίας και ο οποίος έχει ως εξής:

« Η αίτηση για να επιτραπεί η άσκηση “judicial review” (δικαστικού ελέγχου) πρέπει να υποβάλλεται το ταχύτερο δυνατό και, εν πάση περιπτώσει, εντός τριών μηνών από την ημέρα κατά την οποία κατέστησαν για πρώτη φορά γνωστοί οι λόγοι για μια τέτοια αίτηση ή εντός έξι μηνών όταν με τη σχετική αίτηση ζητείται η έκδοση Διατάξεως “certiorari”, εκτός αν το Δικαστήριο κρίνει ότι υφίστανται επαρκείς λόγοι για την παρέκταση της σχετικής προθεσμίας ».

8. Επομένως, πρέπει να εξεταστεί

— αν δικαιούται η Ιρλανδία να αντιτάσσει κατά της Emmott οποιαδήποτε προθεσμία,

— και, σε περίπτωση καταφατικής απαντήσεως, ποια μπορεί να είναι η διάρκεια της προθεσμίας αυτής και ύστερα από ποιο χρονικό σημείο είναι δυνατό να αρχίσει αυτή να τρέχει.

9. Η Emmott φρονεί ότι το γεγονός ότι επιτρέπεται στις αρμόδιες ιρλανδικές αρχές να προτείνουν ένσταση εκπροθέσμου όσον αφορά την άσκηση της σχετικής ένδικης προσφυγής της ισοδυναμεί με την παροχή στις αρχές αυτές της δυνατότητας να αντλήσουν όφελος από τις ίδιες τους τις παραλείψεις.

10. Υποστηρίζει ότι ένας άλλος λόγος για τον οποίο οι καθόν δεν δικαιούνται να επικαλούνται το εκπρόθεσμο της ασκήσεως της ένδικης προσφυγής έγκειται στο ότι μια τέτοια ενέργεια ισοδυναμεί με άρνηση εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχειρίσεως μεταξύ ανδρών και γυναικών. Κατά την περίοδο από 23 Δεκεμβρίου 1984 μέχρι 18 Νοεμβρίου 1986 ίσχυσε για όλους τους έγγαμους άνδρες υψηλότερος συντελεστής και ευνοϊκότερη μεταχείριση λόγω συντηρούμενων προσώπων απ' ό,τι για τις έγγαμες γυναίκες. Ο Minister for Social Welfare επιφύλαξε στους έγγαμους άνδρες τέτοια μεταχείριση χωρίς αυτοί να έχουν αναγκαστεί να κινηθούν σχετική προς τούτο διαδικασία: αυτό που οι καθόν επιδιώκουν τώρα να πετύχουν είναι η μεταχείριση αυτή να επιφυλάσσεται στις έγγαμες γυναίκες μόνο σε περίπτωση που αυτές πρόβησαν αμέσως στις αναγκαίες για να πετύχουν τέτοια μεταχείριση ενέργειες. Το να επιτραπεί στους καθόν να υποστηρίξουν ευδοκίμως μια τέτοια θέση ισοδυναμεί με το να επιβληθεί στις έγγαμες γυναίκες μια προϋπόθεση που είναι δύσκολο να πληρωθεί, δηλαδή η ανάγκη να έχουν κινήσει αμέσως τις σχετικές διαδικασίες αν

επιθυμούν να τύχουν ίσης μεταχειρίσεως. Η αντίληψη αυτή επιτρέπει στον καθού και στο ιρλανδικό Δημόσιο να επιφυλάσσει στις έγγαμες αυτές γυναίκες μεταχείριση συνιστώσα δυσμενή διάκριση.

11. Πράγματι, θα μπορούσε να αναρωτηθεί κανείς μήπως από την απόφαση του Δικαστηρίου της 13ης Μαρτίου 1991, C-377/89, Cotter και McDermott (Συλλογή σ. I-1155, στο εξής: απόφαση McDermott και Cotter II), προκύπτει ότι το ιρλανδικό Δημόσιο δεν δικαιούται να επικαλεστεί καμιά προθεσμία κατά της Emmott, οποιαδήποτε και αν είναι η ημερομηνία ύστερα από την οποία αρχίζει να τρέχει η προθεσμία αυτή. Όντως, σύμφωνα με τη σκέψη 19 της αποφάσεως αυτής,

« αν στους έγγαμους άνδρες χορηγούνταν *αυτοδικαίως* μετά τις 23 Δεκεμβρίου 1984 προαυξήσεις των επιδομάτων για τα λεγόμενα συντηρούμενα πρόσωπα, χωρίς να χρειάζεται να αποδειχθεί ότι οι άνδρες αυτοί βαρύνονταν πράγματι με τη συντήρηση των ανωτέρω προσώπων, οι έγγαμες γυναίκες που βρίσκονταν στην ίδια κατάσταση δικαιούνταν επίσης τις προσαυξήσεις αυτές, *χωρίς να μπορεί να επιβληθεί καμία πρόσθετη προϋπόθεση που να αφορά ειδικά και μόνο τις έγγαμες γυναίκες* ».

12. Το Δικαστήριο έκρινε ότι ο κανόνας αυτός έπρεπε να εφαρμοστεί χωρίς καμιά απολύτως εξαίρεση, έστω και αν επρόκειτο να έχει ως αποτέλεσμα διπλές καταβολές, δηλαδή την ταυτόχρονη χορήγηση επιδομάτων λόγω συντηρούμενου προσώπου και στον σύζυγο και στη σύζυγο.

13. Σε αντίθετη περίπτωση, προσέθεσε το Δικαστήριο, κάτι τέτοιο θα επέτρεπε στις εθνικές αρχές να στηριχθούν στις παράνομες ενέργειές τους για να εμποδίσουν το άρθρο 4, παράγραφος 1, της οδηγίας να αναπτύξει πλήρως τα αποτελέσματά του.

14. Είναι επομένως δυνατόν να κρίνει το Δικαστήριο ότι το ιρλανδικό Δημόσιο, επιβάλλοντας την τήρηση μιας προθεσμίας στις έγγραφες γυναίκες, παραβιάζει τις αρχές αυτές.

15. Παρ' όλ' αυτά διστάζω να θεωρήσω ότι η εφαρμογή εθνικών δικονομικών κανόνων μπορεί να συνιστά δυσμενή διάκριση. Όντως, οι κανόνες αυτοί ισχύουν ανεξαρτήτως του φύλου του αιτούντος και εφαρμόζονται και επί ανδρός ο οποίος θα μπορούσε να έχει διαφορές με τους καθών επειδή θα θεωρούσε ότι δεν είχε λάβει την παροχή που δικαιούταν. Επιπλέον, θεωρώ αντίθετο προς την αρχή της ασφάλειας δικαίου να υποχρεώνονται τα ιρλανδικά δικαστήρια να κάνουν δεκτά, ακόμα και μετά δέκα ή είκοσι έτη, αιτήματα για καταβολές σχετικά με την περίοδο από τις 23 Δεκεμβρίου 1984 μέχρι τις 16 Νοεμβρίου 1986.

16. Όπως οι καθών ιρλανδικές αρχές, η Ολλανδική Κυβέρνηση, η Κυβέρνηση του Ηνωμένου Βασιλείου και η Επιτροπή, είμαι και εγώ της γνώμης ότι μπορεί να εφαρμοστεί εδώ η πάγια νομολογία του Δικαστηρίου σχετικά με την αναζήτηση των άνευ νομίμου αιτίας καταστάσεις κατά τις οποίες ένα κράτος μέλος υπέπεσε, με πράξη ή παράλειψη, σε παράβαση του κοινοτικού δικαίου. Ωστόσο αυτό δεν εμπόδισε το Δικαστήριο να κρίνει ότι οι ιδιώτες έπρεπε να έχουν τηρήσει τους εθνικούς δικονομικούς κανόνες, περιλαμβανομένων και των σχετικών με τις προθεσμίες, αν ήθελαν να λάβουν αυτό που τους χορηγούσε το κοινοτικό δίκαιο.

17. Μεταξύ των πολλών αποφάσεων που αναφέρθηκαν κατά τη διάρκεια της παρούσας διαδικασίας³, η απόφαση Rewe της 16ης

Δεκεμβρίου 1976 είναι πιθανώς αυτή που εκφράζει τις σχετικές εν προκειμένω αρχές του Δικαστηρίου· ως εκ τούτου, ας μου επιτραπεί να παραθέσω ένα εκτεταμένο χωρίο από τη σκέψη 5 της αποφάσεως αυτής:

« κατ' εφαρμογήν της αρχής της συνεργασίας που εκφράζεται στο άρθρο 5 της Συνθήκης, τα εθνικά δικαστήρια οφείλουν να διασφαλίζουν τη νομική προστασία που απορρέει για τους πολίτες από το άμεσο αποτέλεσμα των διατάξεων του κοινοτικού δικαίου·

κατά συνέπεια, ελλείπει κοινοτικής ρυθμίσεως εν προκειμένω, εναπόκειται στην εσωτερική έννομη τάξη κάθε κράτους μέλους να καθορίσει τα αρμόδια δικαστήρια και να ρυθμίσει τις διαδικαστικές προϋποθέσεις των ενδίκων μέσων που πρέπει να διασφαλίζουν την προστασία των δικαιωμάτων που έλκουν οι πολίτες από το άμεσο αποτέλεσμα του κοινοτικού δικαίου, εξυπακούεται δε ότι οι προϋποθέσεις αυτές δεν μπορούν να είναι λιγότερο ευνοϊκές από αυτές που αφορούν παρόμοια ένδικα μέσα του εσωτερικού δικαίου·

τα άρθρα 100 έως 102 και 235 της Συνθήκης επιτρέπουν, ενδεχομένως, τη λήψη των αναγκαίων μέτρων για να αντιμετωπιστούν οι διαφορές των νομοθετικών, κανονιστικών και διοικητικών διατάξεων των κρατών μελών επί του προκειμένου θέματος, αν προκύψει ότι μπορεί να προκαλέσουν στρεβλώσεις ή να παρενοχλήσουν τη λειτουργία της κοινής αγοράς·

ελλείπει τέτοιων μέτρων εναρμονίσεως, τα δικαιώματα που παρέχονται από το κοινοτικό δίκαιο μπορούν να ασκηθούν ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων σύμφωνα με τους διαδικαστικούς κανόνες που καθορίζονται από το εθνικό δίκαιο·

3 — Βλ. την απόφαση της 19ης Δεκεμβρίου 1968, 13/68, Salgoi (Rec. 1968, σ. 662)· τις αποφάσεις της 16ης Δεκεμβρίου 1976, 33/76, Rewe (Rec. 1976, σ. 1989), και 45/76, Comet (Rec. 1976, σ. 2043)· τις αποφάσεις της 27ης Μαρτίου 1980, 61/79, Denkavit (Rec. 1980, σ. 1205), της 9ης Νοεμβρίου 1983, 199/82, San Giorgio (Συλλογή 1983, σ. 3595), της 2ας Φεβρουαρίου 1988, 309/85, Barra (Συλλογή 1988, σ. 355), της 29ης Ιουνίου 1988, 240/87, Deville (Συλλογή 1988, σ. 3513), και της 9ης Νοεμβρίου 1989, 386/87, Bessin και Salson (Συλλογή 1989, σ. 3551).

δεν μπορεί να ισχύσει τίποτε διαφορετικό παρά μόνον αν οι διαδικαστικοί αυτοί κανόνες και οι προθεσμίες έχουν ως αποτέλεσμα να καταστεί πρακτικά αδύνατη η άσκηση των δικαιωμάτων που τα εθνικά δικαστήρια υποχρεούνται να προστατεύουν·

αυτό δεν συμβαίνει στην περίπτωση του καθορισμού ευλόγων αποκλειστικών προθεσμιών ασκήσεως ενδίκου μέσου·

πράγματι, ο καθορισμός αυτών των προθεσμιών, όσον αφορά τις προσφυγές φορολογικής φύσεως, συνιστά εφαρμογή της θεμελιώδους αρχής της ασφάλειας δικαίου που προστατεύει συγχρόνως τον φορολογούμενο και τη διοίκηση·

18. Η εφαρμογή των αρχών αυτών στην υπό κρίση περίπτωση με οδηγεί στις ακόλουθες παρατηρήσεις.

19. Σύμφωνα με το άρθρο 173 της Συνθήκης ΕΟΚ, η προθεσμία εντός της οποίας τα φυσικά ή νομικά πρόσωπα μπορούν να ασκούν προσφυγές ενώπιον του Δικαστηρίου αυτού είναι δύο μήνες. Επομένως, η προθεσμία των τριών μηνών που προβλέπει η ιρλανδική νομοθεσία αποτελεί ασφαλώς « εύλογη προθεσμία » κατά την έννοια της νομολογίας του Δικαστηρίου. Ωστόσο, ο Rule 21 (1) των Irish Rules of Procedure προβλέπει ότι « η αίτηση για να επιτραπεί η άσκηση δικαστικού ελέγχου πρέπει να υποβληθεί *το ταχύτερο δυνατό* και, εν πάση περιπτώσει, εντός τριών μηνών (...) ». Αν αυτό σημαίνει ότι είναι παρ' όλ' αυτά δυνατόν να απορριφθεί ένα αίτημα, το οποίο υποβλήθηκε πριν παρέλθουν δύο μήνες από την ημερομηνία κατά την οποία κατέστησαν για πρώτη φορά γνωστά τα στοιχεία επί των οποίων στηρίζεται, τότε μια τέτοια δυνατότητα θα ήταν ασυμβίβαστη με το κριτήριο της « εύλογης προθεσμίας ».

20. Δεύτερον, σύμφωνα με την προαναφερθείσα νομολογία, οι δικονομικής φύσεως προϋποθέσεις του εθνικού δικαίου που ισχύουν επί των ενδίκων προσφυγών με τις οποίες αποσκοπείται η προστασία των δικαιωμάτων που οι πολίτες αντλούν από το άμεσο αποτέλεσμα του κοινοτικού δικαίου δεν πρέπει να είναι λιγότερο ευνοϊκές απ' ό,τι αυτές που αφορούν παρόμοιες προσφυγές του εθνικού δικαίου.

21. Δεδομένου ότι, όπως φαίνεται, το Order 84, Rule 21 (1) των Rules of the Superior Courts του 1986 εφαρμόζεται αδιακρίτως επί ενδίκων προσφυγών είτε αυτές στηρίζονται στο εθνικό δίκαιο είτε στο κοινοτικό δίκαιο, δεν θα έπρεπε να υφίσταται εν προκειμένω κανένα πρόβλημα. Στα εθνικά ωστόσο δικαστήρια αναλόκειται να ερευνήσουν μήπως υφίστανται στο εθνικό δίκαιο τύποι ενδίκων προσφυγών με περιεχόμενο ανάλογο προς αυτό της ένδικης προσφυγής της Emmott οι οποίες να μην υπόκεινται στην τήρηση προθεσμίας. Κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση αναφέρθηκαν σχετικώς ορισμένες αξιώσεις αντλούμενες απευθείας από το σύνταγμα.

22. Τρίτον, οι προϋποθέσεις και οι προθεσμίες που προβλέπονται από την εθνική νομοθεσία δεν πρέπει να έχουν ως αποτέλεσμα να καθίσταται πρακτικώς αδύνατη η άσκηση των δικαιωμάτων που τα εθνικά δικαστήρια οφείλουν να προστατεύουν. Αν συνέβαινε κάτι τέτοιο, οι αρμόδιες ιρλανδικές αρχές δεν θα δικαιούνταν να τις επικαλούνται και, προπάντων, τα εθνικά δικαστήρια δεν θα δικαιούνταν να τις εφαρμόζουν. Επομένως, το Δικαστήριο δεν έχει δεχθεί την απόλυτη εφαρμογή, χωρίς κανέναν περιορισμό, του εθνικού δικαίου, αλλά έχει εμμένει στο ότι το δίκαιο αυτό εφαρμόζεται μόνο κατά το μέτρο που δεν καθίσταται αδύνατη στην πράξη η προστασία των δικαιωμάτων που οι πολίτες αντλούν από το άμεσο αποτέλεσμα του κοινοτικού δικαίου. Η προϋπόθεση αυτή είναι θεμελιώδης κατά το μέτρο που δείχνει ότι η αρχή της πρακτικής αποτελεσματικότητας του κοινοτικού δικαίου είναι αυτή η οποία αποτελεί τη βάση της εν λόγω νομολογίας και από την οποία πρέπει να διαπνέεται η απάντηση που πρόκειται να δοθεί στο υποβληθέν ερώτημα. Εξάλλου, η σημασία

της αρχής αυτής σχετικά με την εφαρμογή των οδηγιών έχει ήδη αναγνωριστεί από το Δικαστήριο με την απόφασή του Grad⁴.

23. Το ζήτημα αν είναι ή όχι δυνατή η άσκηση των δικαιωμάτων αυτών εξαρτάται σε σημαντικό βαθμό από την ημερομηνία κατά την οποία αρχίζει να τρέχει η «έυλογη προθεσμία». Προκαλεί έκπληξη το γεγονός ότι οι καθόν της κύριας δίκης, οι οποίοι προτείνουν ένσταση στηριζόμενη σε εθνικό περί προθεσμιών κανόνα, ουδαμώς διευκρινίζουν ποιά πρέπει να είναι η ημερομηνία αυτή. Επιπλέον, ουδόλως κάνουν αναφορά, στην απάντηση που προτείνουν να δοθεί στο υποβληθέν προδικαστικό ερώτημα, στην προϋπόθεση κατά την οποία ο εθνικός κανόνας δεν πρέπει να καθιστά πρακτικώς αδύνατη την άσκηση των δικαιωμάτων που απορρέουν από το κοινοτικό δίκαιο.

24. Μήπως, όσον αφορά την προκείμενη περίπτωση, η ημερομηνία κατά την οποία προέκυψαν για πρώτη φορά οι λόγοι για την υποβολή της σχετικής αιτήσεως θα μπορούσε να είναι η ημερομηνία ύστερα από την οποία η οδηγία έπρεπε να έχει μεταφερθεί στο εσωτερικό δίκαιο; Πράγματι, σύμφωνα με την απόφαση McDermott και Cotter I, οι γυναίκες δικαιούνται ίσης μεταχείρισεως από τις 23 Δεκεμβρίου 1984. Εξάλλου, το αιτούν δικαστήριο ρητώς αναφέρειται στην ημερομηνία αυτή. Μήπως θα πρέπει εξ αυτού να συναχθεί ότι οι έγγαμες γυναίκες που είχαν θεωρήσει τους εαυτούς τους θύματα διακρίσεως όφειλαν να έχουν ασκήσει ένδικη προσφυγή πριν από τις 23 Μαρτίου 1984 ή, τουλάχιστον, εντός των τριών μηνών που ακολούθησαν την πρώτη άρνηση να τους επιφυλαχθεί ίση μεταχείριση μετά τις 23 Δεκεμβρίου 1984;

25. Η προσωπική μου γνώμη είναι ότι η προθεσμία θα μπορούσε να αρχίσει να τρέχει από την ημερομηνία κατά την οποία η οδηγία έπρεπε να είχε μεταφερθεί στο εσωτερικό δίκαιο μόνον αν ήταν δυνατό να αποδειχθεί, κατά τρόπο μη επιδεχόμενο κατά την κρίση του εθνικού δικαστηρίου αμφισβήτηση, ότι η

αιτούσα ήταν εν γνώσει, ήδη κατά το χρονικό εκείνο σημείο, του γεγονότος ότι μπορούσε απευθείας να επικαλεστεί την αρχή της ίσης μεταχείρισεως του άρθρου 4 της οδηγίας.

26. Στην αντίθετη περίπτωση νομίζω ότι η ίδια η φύση της οδηγίας αντιτίθεται στο να λαμβάνεται υπόψη η ημερομηνία αυτή. Πράγματι, η αρχή ότι «άγνοια νόμου δεν δικαιολογείται» δεν μπορεί να αντιτάσσεται στους ιδιώτες προκειμένου περί οδηγίας που δεν έχει εισέτι μεταφερθεί στο εσωτερικό δίκαιο. Μια οδηγία δεσμεύει μόνο το κράτος μέλος και δεν απευθύνεται σε ιδιώτες. Επομένως, δεν είναι δυνατό από μια οδηγία, ως τέτοιας φύσεως νομικό κείμενο, να συνάγονται υποχρεώσεις για τους ιδιώτες⁵. Κατά συνέπεια, μια οδηγία δεν μπορεί ούτε να αποτελέσει την αφετηρία ενάρξεως προθεσμίας ασκήσεως ένδικης προσφυγής που θα μπορούσε να αντιτάσσεται στους εν λόγω ιδιώτες.

27. Συναφώς, πρέπει επίσης να υπομνηστεί ότι η δημοσίευση των οδηγιών στην *Επίσημη Εφημερίδα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων*, γεγονός που οι καθόν επικαλέστηκαν κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση, διαφέρει ουσιωδώς από τη δημοσίευση των δεσμευτικών για τους ιδιώτες πράξεων. Δεν πρόκειται για «επιβαλλόμενη από τον νόμο δημοσίευση», συνεπαγόμενη έννομα αποτελέσματα όπως συμβαίνει με τους κανονισμούς, αλλά μόνο για μια ενημερωτικής φύσεως δημοσίευση.

28. Δεν στερείται άλλωστε ενδιαφέροντος η παρατήρηση ότι το κείμενο της δημοσιευμένης οδηγίας δεν επιτρέπει στους ιδιώτες να γνωρίσουν με ακρίβεια την καταληκτική ημερομηνία της μεταφοράς της στο εσωτερικό δίκαιο. Πράγματι, στο κείμενο αυτό μνημονεύεται μόνο η ύπαρξη προθεσμίας πριν από τη λήξη της οποίας το κράτος μέλος που αποτελεί αποδέκτη της οδηγίας θα πρέπει να την έχει μεταφέρει στο εσωτερικό του δίκαιο καθώς και το ότι η προθεσμία αυτή αρχίζει να τρέχει από την ημερομηνία της κοινοποιήσεως της οδη-

4 — Απόφαση της 6ης Οκτωβρίου 1970, 9/70, Grad (Rec. 1970, σ. 825).

5 — Βλ. την απόφαση της 26ης Φεβρουαρίου 1986, 152/84, Marshall (Συλλογή 1986, σ. 723).

γίας στο κράτος μέλος. Όμως η ημερομηνία αυτή δεν αναφέρεται στην οδηγία και ουδείς λόγος υφίσταται να υποθεθεί ότι είναι γνωστή στους ιδιώτες.

αρχίζει να τρέχει από την ημέρα κατά την οποία ο προσφεύγων έλαβε γνώση της πράξεως.

29. Επιπλέον, καίτοι είναι βεβαίως αληθές ότι η ερμηνεία που δίδει το Δικαστήριο με μια προδικαστική απόφαση έχει αναδρομικό αποτέλεσμα κατά το μέτρο που η απόφαση αυτή προσδιορίζει τον τρόπο κατά τον οποίο ο ερμηνευθείς κανόνας θα έπρεπε να νοείται ευθός εξ αρχής, εξίσου αληθές είναι ότι, πριν από την έκδοση της αποφάσεως του Δικαστηρίου επί του προδικαστικού ερωτήματος, δεν είναι βέβαιο ότι η οδηγία, ή κάποιο από τα άρθρα της, έχει άμεσο αποτέλεσμα.

32. Η Emmott υπενθύμισε επίσης την απόφαση Adams⁶, στη σκέψη 50 της οποίας το Δικαστήριο δέχθηκε, σε σχέση με την προθεσμία παραγραφής των πέντε ετών που αναφέρεται στο άρθρο 43 του Οργανισμού του Δικαστηρίου, « ότι η παραγραφή δεν μπορεί να ανιταχθεί στο θύμα της ζημίας που δεν μπόρεσε να λάβει έγκαιρα γνώση του γενεσιουργού της ζημίας αυτής γεγονότος και κατ' αυτόν τον τρόπο δεν διέθετε εύλογη προθεσμία για να ασκήσει την αγωγή του ή να υποβάλει την αίτησή του πριν από την εκπνοή της προθεσμίας παραγραφής ».

30. Κατά συνέπεια, το ερώτημα που τίθεται τώρα είναι ύστερα από ποιό χρονικό σημείο θα ήταν σωστό να αρχίσει να τρέχει η προθεσμία. Για να είμαι δίκαιος φρονώ, όπως και η Επιτροπή, ότι το χρονικό αυτό σημείο δεν μπορεί να είναι προγενέστερο αυτού κατά το οποίο ο αιτών όφειλε λογικώς να έχει λάβει γνώση του αμέσου αποτελέσματος της οδηγίας της οποίας ζητεί να εφαρμοστούν οι διατάξεις στην περίπτωσή του και, εφόσον είναι ανάγκη, και του ακριβούς περιεχομένου της τελευταίας όταν αυτό δεν είναι προφανές. Πράγματι, εν προκειμένω τίθενται δύο χωριστά προβλήματα, δηλαδή το πρόβλημα της χορηγήσεως των οφειλομένων παροχών αναδρομικώς από τις 23 Δεκεμβρίου 1984 (που έχει επιλυθεί με την απόφαση McDermott και Cotter I) και το πρόβλημα του δικαιώματος των εγγάμων γυναικών για παροχές λόγω συντηρουμένων προσώπων ή για προσωρινές καταβολές (που έχει επιλυθεί με την απόφαση McDermott και Cotter II, που εκδόθηκε μόλις στις 13 Μαρτίου 1991).

33. Εννοείται ότι έρχεται μια στιγμή όπου ο αιτών δεν μπορεί πλέον λογικώς να υποστηρίξει ότι αγνοεί πάντοτε τα δικαιώματα που του έχει απονεμίει η επίμαχη διάταξη. Η στιγμή αυτή διαφέρει κατ' ανάγκη ανάλογα με τα πραγματικά περιστατικά της υποθέσεως και, όπως είναι επόμενο, στο εθνικό δικαστήριο εναπόκειται, ενόψει των συγκεκριμένων περιστάσεων, να την προσδιορίσει.

31. Εξάλλου, η λύση αυτή είναι σύμφωνη με το πνεύμα του άρθρου 173, τρίτο εδάφιο, της Συνθήκης ΕΟΚ, όπου ορίζεται ότι η προθεσμία για την άσκηση προσφυγής ακυρώσεως

34. Τέλος, μένει να εξεταστεί μία τελευταία πτυχή του προβλήματος, πτυχή στην οποία η Επιτροπή έδωσε, και ορθώς, ιδιαίτερη σημασία, δηλαδή ότι δεν θα έπρεπε να επιτρέπεται στην αρμόδια αρχή η οποία δήλωσε ότι δεν μπορούσε ακόμη να λάβει απόφαση επί της αιτήσεως αφήνοντας να εννοηθεί ότι αυτό θα γινόταν ευθός ως το επιληφθέν του προβλήματος δικαστήριο αποφαινόταν επί του σχετικού θέματος, να προτείνει στη συνέχεια, όταν ο ενδιαφερόμενος αποφασίζει τελικώς να προσφύγει στα δικαστήρια, ένσταση εκπροθέσμου.

6 — Απόφαση της 7ης Νοεμβρίου 1985, 145/83, Adams κατά Επιτροπής (Συλλογή 1985, σ. 3539, συγκεκρίμενα σ. 3591).

35. Πράγματι, σε σχετικό έγγραφο του Ιρλανδικού Υπουργείου Κοινωνικών Υποθέσεων με ημερομηνία 26 Ιουνίου 1987 διαβάζω ότι

« καθώς η οδηγία αποτελεί ακόμη το αντικείμενο σχετικής ενώπιον του High Court δίκης, τίποτε δεν μπορεί να γίνει όσον αφορά τα αιτήματα οποιουδήποτε.

Μετά την έκδοση της απόφασης του High Court θα ληφθούν τα αναγκαία μέτρα για την ικανοποίηση του αιτήματός σας και η περίπτωση σας θα εξεταστεί αμέσως ».

36. Στο εθνικό δικαστήριο εναπόκειται να αποφανθεί ως προς το περιεχόμενο του εγγράφου αυτού καθώς και του συνόλου των σχετικής ανταλλαγέντων εγγράφων.

37. Αφήνοντας κατά μέρος θεωρήσεις βάσει του ιρλανδικού δικαίου που θα μπορούσαν να ληφθούν υπόψη, το κοινοτικό δίκαιο θα μπορούσε να δώσει τη λύση στο πρόβλημα υπό την έννοια ότι η στάση των ιρλανδικών αρχών μπορεί να ήταν τέτοια ώστε να έχει καταστεί πρακτικώς αδύνατη η άσκηση των δικαιωμάτων της Emmott.

Η πρότασή μου

38. Για όλους αυτούς τους λόγους προτείνω στο Δικαστήριο να απαντήσει στο υποβληθέν προδικαστικό ερώτημα ως εξής:

« Στο πλαίσιο μιας ένδικης διαδικασίας όπως αυτή που περιγράφεται στο προδικαστικό ερώτημα, οι αρμόδιες αρχές ενός κράτους μέλους δεν παραβιάζουν το κοινοτικό δίκαιο επικαλούμενες τους εθνικούς δικονομικούς κανόνες, ιδίως τους σχετικούς με προθεσμίες, εφόσον οι ίδιες προθεσμίες ισχύουν για τις ομοίου περιεχομένου ένδικες διαδικασίες που έχουν κινηθεί δυνάμει του εσωτερικού δικαίου. Πρέπει επίσης οι προθεσμίες αυτές να είναι εύλογες και να αρχίζουν να τρέχουν μόνο μετά το χρονικό σημείο κατά το οποίο ο ενδιαφερόμενος όφειλε λογικώς να έχει λάβει γνώση των δικαιωμάτων του, η δε εκ μέρους του άσκηση των δικαιωμάτων του να μην κατέστη πρακτικώς αδύνατη λόγω της στάσεως των αρμοδίων αρχών. »